

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 9
SEPTEMBER

2002

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)

Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Drabet på Knud Lavard – set i et storpolitisk lys 211
Med udgangspunkt i svenskeren Lars Hermansons tese har cand.mag. Stefan Pajung set nærmere på den storpolitiske baggrund for drabet på Knud Lavard i 1131.

Oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele .. 216
Forsommeren 2002 har været præget af en debat om det sønderjyske landsarkivs fremtidige status. Fhv. arkivar Hans Kargaard Thomsen fortæller om oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, det nuværende Landsarkiv for Sønderjylland.

Vel! Ræk mig da, o efterår en Gravenstener 219
Hvem har ikke nydt smagen af et gråsteneræble? Men hvor mange kender historien bag æblet? Bibliotekar Finn Stendevad har set nærmere på det populære æbles historie.

Set og sket i Grænselandet 222
Fhv. museumsinspektør H. E. Sørensen har fulgt store og små begivenheder i grænselandet. Efter et turbulent april kvartal for amtets sygehusudvalg og amtsborgmester Carl Holst starter H. E. Sørensen sin første kronik med den sønderjyske sygehusfejde.

De sønderjyske amtsarkiver før 1867 228
Amtmanden havde mange opgaver og beføjelser som kongemagtens lokale repræsentant. Det giver store muligheder for slægtsforskere, historikere og andre, der vil gå på opdagelse i fortiden. Cand. mag. Henrik Møller tegner et billede af amtmandens mange arbejdsopgaver og amtsarkivernes spændende muligheder.

Bognyt 235

Det sker – på de sønderjyske museer 238

Bagsiden om forsiden 240
Museumsinspektør Christian Lund havde store planer for det historiske arbejde i Sønderjylland efter Genforeningen. Læs museumsinspektør Lennarts S. Madsens bagsideartikel om de visionære planer.

Forsidebillede:

Kirkebøgerne er en af de mest benyttede kildegrupper på Landsarkivet i Aabenraa, men også en af de mindste. Her ses hovedparten af kirkebøgerne fra Sønderjyllands amt.
Foto: Kim Furdal. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Drabet på Knud Lavard

set i et storpolitisk lys

Af STEFAN PAJUNG

Hvorfor dræbte dræbte Magnus sin fætter, hertugen af Slesvig, Knud Lavard, i 1131? Med afsæt i svenskeren Lars Hermansons tese, har cand. mag. Stefan Pajung set på drabets storpolitiske baggrund.

I 1131 blev hertugen af Slesvig, Knud Lavard, dræbt af sin fætter Magnus. Denne artikel sætter dette drab i en storpolitisk sammenhæng og forsøger at forklare drabet ud fra dette bredere perspektiv. Knud Lavard mistede livet på grund af den stærke magtposition, han inden for nogle få år havde opnået i det sønderjyske/nordtyske/vendiske område og dermed var blevet en stor potentiel risiko for den danske kongemagt.

Meget er der i årenes løb blevet skrevet om drabet på den første hertug af Slesvig, Knud Lavard, og om årsagerne hertil. Den traditionelle opfattelse, som hovedsagelig var baseret på Saxos beretning, har været, at kong Niels' søn Magnus den 7. januar 1131 i Haraldsted skov (ved Ringsted) dræbte Knud Lavard af misundelse. Årsagen til denne misundelse skal have været, at Magnus var bange for, at rigets stormænd ved det kommende kongevalg ville foretrække at vælge den fremgangsrigtige hertug frem for ham selv.

Danmark var i middelalderen ikke et arverige, hvor den ældste kongesøn per automatik efterfulgte faderen, men derimod et valgrige, hvor alle mandlige medlemmer af kongeslægten, legitime såvel som illegitime, efter kongens død kunne gøre krav på tronen. Mens Knud Lavard, søn af den populære kong Erik

Ejegod, allerede gentagne gange havde bevist sine egenskaber som hærfører og slået vendiske overfald på Slesvig tilbage, havde Magnus, som var noget yngre, endnu ikke nået samme anseelse.

Lars Hermansons tese

Den seneste forklaring har været, at drabet var et resultat af kampen om de ressourcer, som var grundlaget for, at man som stormand kunne bevare sin position inden for landets ledende kredse. Det kongelige gods var efter Sven Estridsens død blevet splittet op mellem hans mange sønner og siden yderligere formindsket ved de omfangsrige donationer til kirken. Derfor måtte kongætlingene til at skaffe sig indtægter ad anden vej. Ifølge den svenske forsker Lars Hermanson skal drabet på Knud Lavard være blevet forårsaget af kampen om kong Niels' dronning Margrethe Fredkullas svenske arvegods, som Knud Lavard lig Magnus havde ret til, fordi han var gift med Margrethes søsterdatter Ingeborg.

Der er dog mangfoldige problemer med hensyn til denne forklarings holdbarhed. For det første ved vi på grund af det spinkle svenske kildemateriale ikke, hvor meget gods det drejede sig om. For det andet er Margrethes dødsår ikke fastslået med sikkerhed. De yngre Næstved-annaler, en årbog fra 1200-tallet, omtaler en dansk dronning ved navn Margrethe, som døde i 1117. Hvis det er kong Niels' dronning, så falder hele tesen til jorden, fordi kampen om Margrethes arv allerede ville have været afsluttet, inden konflikten mellem Knud

Knud Lavard blev myrdet i skoven ved Haraldsted. Ca. 700 m øst for Haraldsted kirke, hvor Knud Lavard blev begravet for senere at blive bisat i Ringsted Kirke, ligger ruinen af Knud Lavards Kapel, der oprindeligt var et romansk anlæg med absis, kor og skib. Bygningen er opført omkring 1150 af frådstenskvadre. Foto: Lennart S. Madsen.

og Magnus overhoved kunne begynde, idet Magnus ikke var mere end en 10-11 år i 1117. Den i Næstvedannalerne omtalte Margrethe kan dog muligvis have været datteren af Sven Estridsens bror Asbjørn Jarls, som var gift med Harald Hén. Hendes navn er ukendt, men kan meget vel have været Margrethe. Selv i tilfælde af, at Margrethe først døde omkring 1130, som man almindeligvis antager, da en kilde fra 1160'erne, præsten Helmolds Slavekrønike, omtaler hende i forbindelse med et møde i Slesvig i 1129 eller 1130, er det usandsynligt, at netop hendes død skal have ødelagt fredens balance, fordi hun manglede som stabiliserende mægler mellem de rivaliserende kongsætlinge, og fordi de kom op

at skændes om hendes arv. Det er meget muligt, at både Niels' søn Magnus og kongsætlingen Henrik Skadelår (Niels' nevø) havde stor interesse i at bemægtige sig disse godser, men for Knud Lavard kan de kun have været en kærkommen sidegevinst, ikke en livsnødvendighed.

Man må huske på, at Knud på dette tidspunkt sad som herre over de tre vigtigste handelsbyer i det vestlige Østersøområde (Slesvig, Oldenburg og Alt-Lubeke), hvis afgifter må have skæppet godt i Knuds kasse. Desuden var han knés (fyrste) over obodritterne (en slaviske stamme fra området omkring nutidens Lübeck). Her havde han med høj sandsynlighed overtaget forgængerens Henrik Gudskalksens godser.

Det storpolitiske magtspil

Det er på denne baggrund langt mere sandsynligt, at man skal finde forklaringen på drabet på Knud Lavard i det storpolitiske magtspil i det dansk/nordtyske område. En næranalyse af det tyske kildemateriale viser, at forbindelsen mellem de danske grænseforhold, Knud Lavard og kong Lothar af Tyskland har været en realitet. Knud Lavards obodrittiske fyrsteværdighed har været af en næsten kometagtig karakter, idet der i årene mellem 1128 og 1130 opstår et reelt magtvakuum i det nordtyske område. En af områdets virkelige »strongmen« og Knuds umiddelbare nabo, markgreven af Nordmark (på dette tidspunkt omfattende området mellem Salzwedel og Stendal, i dag beliggende i grænseområdet mellem de to tyske forbundslande Niedersachsen og Sachsen-Anhalt), Heinrich af Stade, døde i december 1128, kun efterladende sig umyndige arvinger.

Knuds nærmeste rival, Adolf I af Schauenburg, herskeren over Holsten-Stormarn, faldt bort enten i 1129 eller 1130. Knuds forgænger, obodritterfyrsten Henrik Gudskalksen, synes med sikkerhed at være død den 22. marts 1127. Efter dette dødsfald synes Knud Lavard at have skullet afvente resultatet af en magtkamp mellem Henriks sønner Knud og Svantipolk for derefter selv at tilkæmpe sig magten i området mellem Ejderen og Rügen. Tidsmæssigt kan Knud Lavard ikke være blevet venderfyrste før tidligst 1128/29. At dette overhovedet kunne lade sig gøre skyldtes, at alle andre magtfaktorer i området, som ærkesæderne Hamborg-Bremen og Magdeburg samt hertugdømmet Pommern, også var i en svaghedsfase, mens der i Holsten indtrådte en succesionssituation.

Denne situation må have vakt bekymring hos kong Niels og Magnus,

ikke mindst fordi kong Lothar understøttede Knud Lavard i at blive den mægtigste fyrste mellem Kongeåen og Oder. Det har været forsøgt at godtgøre, at drabet på Knud Lavard var en politisk likvidering, som landets faktiske leder Magnus udførte, fordi hertugen med tysk bistand konspirerede mod den lovlige danske kongemagt. Knud Lavard skal have planlagt et oprør for selv at vinde magten i Danmark, og den tyske konge Lothar III (kejser fra 1133) skal have understøttet ham deri. Lothars mål skal have været atter at lægge den nordiske kirkeprovins ind under ærkesædet Hamborg-Bremen, idet Lund i 1104 var blevet ærkesæde med ansvar for hele Norden, hvor hele Norden før den tid i gejstlig henseende havde været underlagt Hamborg-Bremen, og bringe Danmark i lensafhængighed til kejserriget. Formålet med alt dette skal have været at afstive kejserdømmets prestige efter investiturstridens langvarige opgør med pavemagten.

Men intet kan være mere forkert. Intet tyder på, at Knud Lavard havde planer om at gøre oprør mod den danske kongemagt. Selv den samtidige Roskildekrønike, som tager klart parti for Niels og Magnus, har ingen onde ord om Knud Lavard. Kong Lothar havde i slutningen af 1120'erne også langt vigtigere ting at tage sig af end at tvinge Danmark i lensafhængighed til kejserriget eller endda at gå så vidt som at erobre Danmark. Danmark kom ikke i lensafhængighed før efter Knud Lavards død. Dette må ses i sammenhæng med situationen i 1134, hvor Magnus på grund af den uløste konflikt med Knud Lavards halvbror Erik Emune havde brug for at styrke og sikre sin position.

Lothars store prioriteter i samtiden var at besejre oppositionen i Sydtysskland, hvor Stauferdynastiet, som var arvtagere efter det med kejser Henrik V i

De politiske og demografiske forhold i det nordtyske/vendiske område i 1100-tallet. Kort: Jørgen Andersen, Haderslev Museum.

1125 uddøde Salieryndynasti, på grund af godsstridigheder med Lothar havde rejst oprørsfanen imod ham i 1127. Dette oprør var af ret alvorlig karakter, hvor dets leder, stauferen Konrad, endda blev udråbt til modkonge, og det lykkedes først i 1135 for Lothar at slå den sidste modstand mod sit kongedømme ned. Ud over at løse disse problemer ville Lothar nå videre mod sit overordnede mål: Kejserkroningen og genskabelsen af hegemonialpositionen over pavestolen og Rigsitalien. Et dertil hørende problem for den tyske konge var sikringen af hans eget dynasti med sin datter Gertrud og hendes ægtemand,

welferen Henrik den Stolte, hertug af Bayern. Henrik fik som led i Lothars dynastisikringspolitik tillige overdraget hertugværdigheden i Sachsen, dvs. området mellem Harzen, Elben og Rhinen, hvilket var, hvor Lothar havde sin primære magtbase.

Den største urofaktor i netop dette område var sønnen af Lothars gamle rival grev Otto den Rige af Ballenstedt, Albrecht der Bär (ca. 1100-1170). Denne sad efter sin mor Eilika Billung med en del af arven efter det afdøde sachsiske hertugdynasti, Billungerne, og ville for enhver pris være hertug af Sachsen eller i det mindste markgreve af Nordmark.

I årene 1128-1133 gjorde Lothar alt for at undgå ham; han indsatte endda en ret obskur elbisk greve af Plötzkau i Nordmark for at holde Albrecht ude. I hele denne komplekse situation spillede Knud Lavard som kongens lensmand og hersker over obodritterne en vigtig rolle i kong Lothars magt- og balancepolitik i området.

Lidt for mægtig

Alt dette taget i betragtning er det mest sandsynligt, at Magnus dræbte Knud Lavard, fordi hertugen i kraft af sin position som Østersøfyrste var ved at blive lidt for mægtig. Både Saxo og Helmold understøtter dette; begge har, om end i forskellige versioner, beretninger om, at Knud allerede før kong Niels' død førte kongenavn og betragtede sig som kongens ligemand. Godt nok lader Saxo Knud Lavard bortforklare denne titel, men meget tyder på, at Knud alligevel førte kongetitel som obodritternes hersker – hans forgænger Henrik Gudskalksen blev i en samtidig tysk krønike betegnet som rex, og Knud Lavard selv omtales som obodritternes konge i Vilhelm af Æbelholts kongegenalogi fra slutningen af 1100-tallet.

Knud i sin stærke position ved rigets sydgrænse må simpelthen have stået som en alvorlig trussel imod Magnus, ikke mindst i forbindelse med tronfølgen. For i sammenligning med Knuds magtgrundlag må Magnus' eget, selv om han (muligvis) var konge over Götaland, have taget sig noget beskedent ud. Som yderligere et stridspunkt mellem Knud og Magnus kunne man forestille sig, at Magnus frygtede, at

selv hvis det skulle lykkes ham at blive dansk konge, ville Knud blokere for alle Magnus' muligheder med hensyn til ekspansion i det vendiske/pommerske område. I dette område havde Niels, Magnus og Boleslaw af Polen i slutningen af 1120'erne forsøgt sig med erobringer, som dog ikke fik det store resultat. Til gengæld var det lykkedes Knud Lavard at gøre området til sin egen interessesfære. Alt i alt var der mange årsager til, at Magnus besluttede sig for at rydde hertugen af vejen – og arvestridighederne om Margrethes gods har kun været én af de mindre vigtige. Stridighederne mellem Magnus og Knud Lavard ville nok være opstået også uden dette element.

Litteratur

- Christensen, Aksel E., m. fl.: »Gyldendals Danmarkshistorie« bd. 1, Kbh. 1977.
- Degn, Christian: »Schleswig-Holstein – Eine Landesgeschichte«, Neumünster, 1994.
- Hammel-Kiesow, Rolf & Pelc, Ortwin: »Die Nordelbischen Lande bis zum Sturz Heinrich des Löwen«, i: Geschichte Schleswig-Holsteins, Ulrich Lange (red.), Neumünster, 1996.
- Haverkamp, Alfred: »Medieval Germany 1056-1273«, Oxford, 1990.
- Hermanson, Lars: »Släkt, vänner och makt«, Göteborg, 2000.
- Paludan, Helge: »Flos Danie«, i: Historie VII, Aarhus, 1966/67.
- »Roskildekrøniken«, oversat af Michael Gelling, Højbjerg, 1977.
- Saxo Grammaticus: »Danmarks krønike«, i: Fr. Winkel Horns oversættelse, Viborg, 1898/1994.
- www.genealogie-mittelalter.de har en mængde genealogiske informationer og uddrag fra de nyeste tyske forskningsartikler relateret til middelalderens Tyskland.

Oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele

Af HANS KARGAARD THOMSEN

Forsommeren 2002 var præget af en debat om det sønderjyske landsarkivs fremtidige status. I den anledning har redaktionen bedt fhv. arkivar Hans Kargaard Thomsen fortælle om oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, det nuværende Landsarkivet for Sønderjylland. Artiklen er et koncentrat af hans artikel under samme titel om Landsarkivet i tidsskriftet Arkiv 1972.

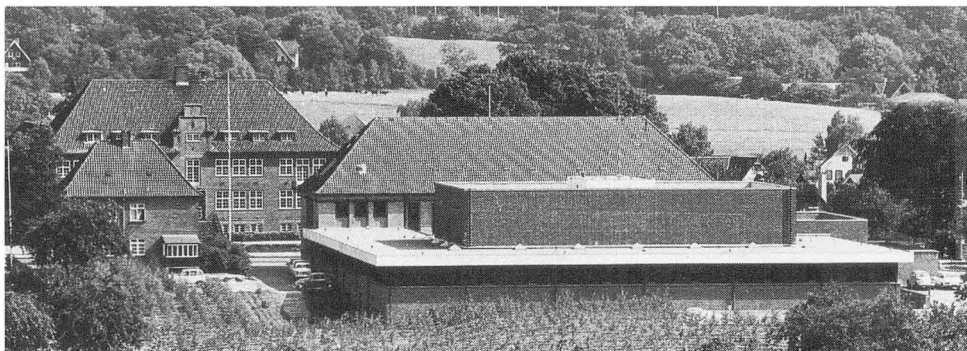
Genforeningen i 1920 medførte bl.a., at den danske stat måtte tage stilling til, hvorledes der skulle forholdes med de nordslesvigske lokale embedsarkivalier både fra den preussiske tid og helt tilbage til helstatstiden før 1864. De lå opbevaret ved lokaladministrationens egne kontorer, og noget befandt sig også i det preussiske statsarkiv i Slesvig by.

For at få et overblik over arkivernes omfang og tilstand blev en kongerigsk arkivmand, den senere leder af landsarkivet i Aabenraa Frode Gribsvad, i 1921 sendt til Nordslesvig for at danne sig et indtryk af forholdene. Det stod ganske vist klart for myndighederne i København, at der måtte tages hånd om de nordslesvigske forvaltningsarkivalier, men et bud på en samlet løsning af arkivproblemet var der ikke tale om. Igennem et tiår efter Genforeningen kæmpede forskellige interesser mod hinanden i forsøget på at løse det sønderjyske arkivspørgsmål. Frontkæmperne var dels den danske regering repræsenteret ved Undervisningsministeriet, dels det statslige arkivvæsen med rigsarkivaren i spidsen og sidst - men ikke mindst - historisk og nationalpolitisk engagerede personer foruden mere loka-

le særinteresser i landsdelen selv. Det var købstædernes borgmestre samt andre opinionsdannere, som kom til orde ved debatter i rigsdagen og i dagspressen, bl.a. H. P. Hanssens presseorgan »Hejmdal«.

Som en rent foreløbig løsning kom amtshuset i Aabenraa fra januar 1923 under Gribsvads ledelse til at opbevare så mange af forvaltningens arkiver, som der nu engang var plads til her. Forholdene i amtshuset var spartanske, bl.a. måtte man »indtrængende« anmode om bevilling til en skrivemaskine. Først fra 1926 begyndte historisk interesserede at få adgang til arkivalierne i dette midlertidige arkivdepot med trange pladsforhold, utilstrækkelig brandsikring og fugtige kælderrum.

1920'ernes skiftende regeringer og arkivledelsen i København ønskede først og fremmest sparsommelighed og ud fra økonomiske hensyn at undgå oprettelsen af et nyt, selvstændigt sønderjysk landsarkiv på linie med de eksisterende tre landsarkiver i Kongeriget. Et sådant blev anset for at blive for dyrt i driftsomkostninger. I København var man mest stemt for at udbygge et af de i forvejen pladstrængte landsarkiver i Viborg, henholdsvis Odense, til i fremtiden at kunne rumme de nordslesvigske arkivalier eller evt. anbringe dem på Koldinghus. Men det vakte lige fra begyndelsen modstand hos sønderjyder. I »Hejmdal« udtrykkes det klart i et læserbrev fra januar 1922: »Vi ønsker, at vort arkiv bliver i vor egen landsdel, det er ikke nødvendigt at vore dokumenter slæbes til Odense eller Viborg. En sådan flytning ville være noget unaturligt. Og når der er tale om op-

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (Landsarkivet for Sønderjylland) fotograferet i 1975 med den nye bygning fra 1973 i forgrunden og den gamle bygning fra 1933. Foto: Lind-Petersen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

rettelsen af arkiv i en af de sønderjyske byer, så er dette kun et berettiget krav. Det gamle Sønderborg Slot ville være en passende arkivbygning - der er ingen mening i, at folk herhjemme fra skal rejse til Odense eller Viborg for at se vort eget arkivmateriale.«

Arkivalierne var foreløbig stuvet sammen i Aabenraa, og H. P. Hanssen indtog fra starten det standpunkt, at netop Aabenraa skulle være den definitive løsning: Der skulle skabes et selvstændigt sønderjysk landsarkiv i denne by, som rummede landsdelsbiblioteket, og som geografisk var et trafikknudepunkt for hele Nordslesvig. Han udtalte yderligere via »Hejmdal«, at såfremt man fravalgte Aabenraa eller i det hele taget Sønderjylland som hjemsted for et kommende landsarkiv, ville der blive oprettet et særligt sønderjysk arkiv på Folkehjem, Sprogforeningens domicil, som gennem årene var blevet opbevaringscentral for en række privatarkiver, der indeholdt »et meget rigt materiale til belysning af Sønderjyllands historie fra 1830 opad - som man hverken vil kunne samle i Odense eller Viborg«, fordi ingen sønderjyder ville være indstillet på at anbringe deres private samlinger andetsteds end i landsdelen selv.

Da Undervisningsministeriet imidlertid vedvarende ønskede bygningsudvidelser af enten landsarkivet i Viborg eller i Odense frem for et nybyggeri i Nordslesvig, satte H. P. Hanssen trumf på ved Historisk Samfund for Sønderjyllands årsmøde i Gram i september 1927, hvor han som formand fik en resolution enstemmigt vedtaget, hvori Historisk Samfund udtalte, »i betragtning af det omfattende historiske arbejde, der udfoldes sydfra, den sikre forventning, at det sønderjyske arkivdepot i en nær fremtid må blive omdannet til et sønderjysk landsarkiv, der kan stå som et centralsted for udforskning af Sønderjyllands historie.« Denne udtalelse blev efterfølgende bakket op af ca. 40 danske historikere, som over for Undervisningsministeriet tilmed ønskede et kommende landsarkiv »rigeligt udstyret med videnskabeligt personale«, et ganske ambitiøst krav netop i 1920'ernes sparetider. Men der var i historisk bevidste kredse fuld forståelse for H. P. Hanssens synspunkt på årsmødet i 1927, at det også af nationale grunde gjaldt om at opruste den danske udforskning af Sønderjyllands historie over for bl.a. Kielhistorikerne Otto Brandt og Otto Scheel eller f.eks. Paul V. Hedemann Heespen, der fagligt set alle var højt re-

Forholdene var trange på den gamle læsesal inden udvidelsen i 1973. Foto: Th. Lawaetz. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

spekterede forskere, men samtidig »er tyskere og behandler Nordslesvig ud fra tyske synspunkter«.

At samle det historiske forskningsarbejde i netop Aabenraa så H. P. Hanssen personligt også som en vigtig modforanstaltning over for landsdelens tysksindede med hovedbastioner vestpå i Tinglev og Tønder, men netop spørgsmålet om landsarkivets nærmere placering kom efterfølgende til at sætte gemytterne i kog. Nogle agiterede i pressen for Vestslesvig - Tønder, Løgumkloster, ja selv Ribe havde fortalere - bl.a. fordi staten efter deres mening favoriserede det østlige Sønderjylland ved anbringelse af nye statsinstitutioner efter 1920 på Vestslesvigs bekostning. Andre pegede på, at landsarkivet lige så godt eller bedre end i Aabenraa ville kunne ligge i Haderslev eller Sønderborg - eller for den sags skyld i Kolding. Og langt oppe i det fjerne Viborg udtalte en arrig landsarkivar (G. Saxild) i 1928 til Viborg Stifts Folkeblad, at »et sønderjysk arkiv vil blive et dværgarkiv, og i national henseende får det ingen som helst betydning«(!).

Samtidig med slagmålet i dagspressen kom de modstridende interesser og synspunkter også frem under rigsdagens gentagne debatter om sagen, hvor det efter næsten ti års offentlig drøftelse af spørgsmålet sluttelig kom til at stå som et valg mellem enten Viborg, Tønder eller Aabenraa. Der kan ikke være tvivl om, at de af H. P. Hanssen forfægtede synspunkter til sidst blev udslaggivende for regeringen, hvor undervisningsminister Borgbjerg i marts 1931 omsider fik et lovforslag vedtaget i folke- og landsting om oprettelse af et landsarkiv for de sønderjyske landsdele i Aabenraa. To år senere kunne det nye arkivhus tages i brug, fra juli 1933 med offentlig adgang til læsesalen.

Gæster på den gamle læsesal før nybygningen i 1970'erne vil huske portrætbusten af H. P. Hanssen, der fra toppen af en af de tætpakkede bogreoler skuede ud over rummet for at minde de besøgende om, hvem der her havde været den egentlige grundlægger.

Vel! Ræk mig da, o efterår en Gravenstener

som smager af bækken ved min faders gård og mulden i hans
ager

Af FINN STENDEVAD

De fleste har smagt en gråsteneræble, men hvor mange kender historien bag æblet. En flaske »Eau de vine de Gravenstein« i Lausanne fik bibliotekar Finn Stendevad til at se nærmere på sagen.

Hvor mange af os har ikke utallige gange helt fra de første skoleår sunget med på dette vers fra efterårets digter, Ludvig Holsteins digt »Det lysner over agres felt« fra 1915.

Men hvor mange har egentlig tænkt nærmere over dette æble og dets oprindelse. Det har vel de færreste. Jeg heller ikke, i det mindste ikke førend jeg, for en del år siden, under en ferie i Schweiz, i et vindue i Lausanne i Sydschweiz så en flaske i et vindue. På denne stod der »Eau de vine de Gravenstein«, ligesom der var et billede af æblet på etiketten.

Det satte tanker i gang, og de har spøgt lige siden. Noget, der er så kendt, at det pludselig dukker op så langt væk.

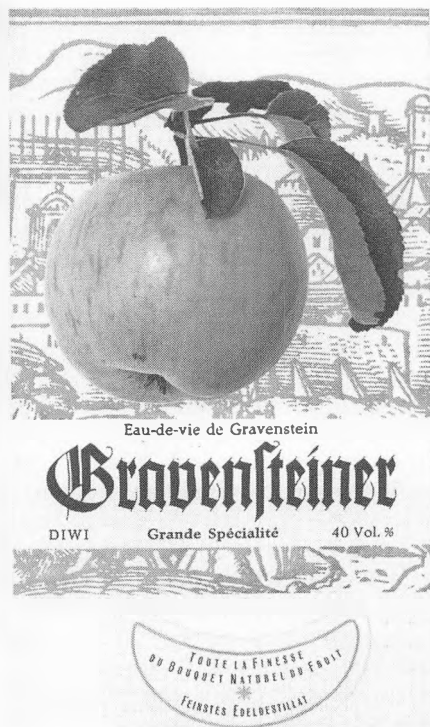
Når man spørger om oprindelsen til æblet, om dets historie, får man mange svar. Nogle siger, det stammer fra Gråsten, nogle fra Sønderborg, andre fra Frankrig og atter andre fra Italien. Nogle siger, grev Frederik Ahlefeldt den yngre, nogle siger grev Carl Ahlefeldt, hans halvbror, bragte det til Gråsten.

Det kan da ikke alt være rigtigt, og hvad er så rigtigt og hvad forkert? Der er noget om det hele.

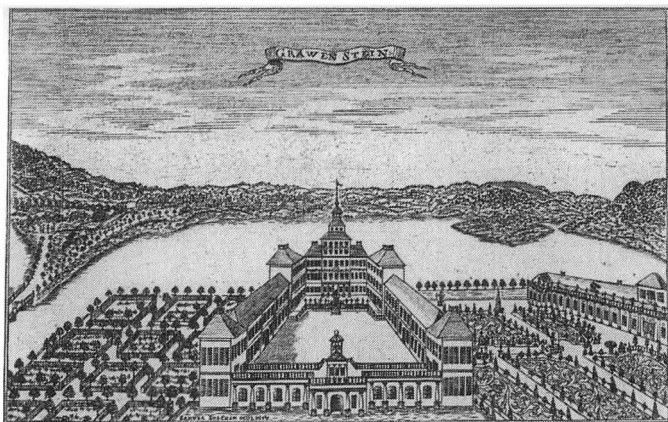
Omkring 1600 gik der nogle munke

omkring i Abbaye de Hautecombe, et kloster ved søen »Lac du Bourget« i landskabet Savoyen, syd for Geneversøen. De puslede i klosterhaven med podning af frugttræer. En sort forekom dem særlig velsmagende. Den kaldte de »Ville blanche«.

Savoyen hørte til Kongeriget Sardinien

Artiklens »hovedperson« den klassiske gule- og rødspærgte Gråstener.

Stik af Gråsten Slot fra 1720, hvor baroklottet udfolder sig i sin mest prægtige udgave. Længst til højre ses det imponerende orangeri, som det kostede 40.000 rdl. at anlægge, stort set værdien af et mellemstort gods.

og var altså en slags Italien. De var italiensk-talende. I dag hører Savoyen til Frankrig. Så både Italien og Frankrig passer altså.

Såvel Frederik som Carl Ahlefeldt har været og opholdt sig en del i og omkring Savoyen, og klosterkirken var det savoyanske fyrstehus' begravelseskirke, så det var et sted, man ikke lige tog forbi uden et besøg, når man var dansk greve. Man aflagde et høflighedsbesøg, ikke mindst, når man tilhørte en af de toneangivende familier i Danmark, og det gjorde storkanslerens sønner.

Grev Frederik den yngre var professionel officer og søn af storkansleren i Danmark. I efteråret 1692 opholdt han sig ifølge kilderne i Geneve og altså tæt på klostret i længere tid. Han kan altså have set og smagt æblerne. Ved vinterens begyndelse tog han hjem til Gråsten, så han kan altså godt have haft podekviste med hjem eller ladet nogle sende hjem.

Han havde i 1686 arvet grevskabet efter sin far storkansleren. Han satte straks gang i byggeriet af et pragtfuldt orangeri (drivhus) i Gråsten samt arbejder i gang for at forbedre parken omkring slottet herunder også frugthaven.

Hans halvbror Carl Ahlefeldt, som senere overtog godset i 1708 ved broderens

død, havde også været på såkaldt studie- og dannelsesrejse på de kanter. Dels var han i Firenze og Genua og fortsatte nordpå op gennem Frankrig derfra allerede i maj 1692, dels var han som kongelig udnævnt rejseledsager for prins Carl i Geneve-området fra 1695 til 1699, hvor de atter vendte tilbage til Danmark.

Han har ikke kunnet være uvidende om broderens arbejde med planter og træer i Gråsten. Han har altså også haft muligheden for at være manden, der skaffede podekvistene eller træerne.

Vor ældste kilde til oplysninger om slotshaven er slotsgartner Hans Peter Petersen, der er født 1694 og kom i lære som slotsgartner i Gråsten nogle år før 1715. Han fortæller i sine erindringer, at Grev Carl sendte podekviste hjem til sin storebror, halvbroderen Frederik den yngre, netop fra den ovenfor nævnte rejse i 1695-1699.

Da grev Carl døde i 1722, var han altså samtidig med slotsgartner Petersen, der først er i lære omkring 1710 - 1714 i Gråsten slotspark og derefter, kun afbrudt af en toårig ansættelse i Frederiksberg slotshave, var gartner ved Gråsten slot til sin død 1782.

Han må derfor siges at være den, der har været nærmest på begivenhederne,

og da han samtidig er fagmand inden for gartneri, må vi gå ud fra, at han har bidt mærke i de ting og gengiver dem korrekt.

Det er derfor nok mest sandsynligt, at Grev Carl var vidende om, at broderen, som den siddende greve, var i fuld gang med at forbedre Gråstens omliggende. Det er derfor mest tænkeligt, at han har sendt podekviste hjem til godset, hvad enten han har gjort det af egen drift eller på opfordring fra broderen.

De kaldes »Grevens æbler«, andet var der ikke behov for at kalde dem, så vidste man, hvad det drejede sig om.

Midt i syttenhundredetallet overtog Hans Peter Voethmann sit fædrene gartneri i Sønderborg fra sin mor. Han bad hurtigt om lov til at få en række podekviste fra æbletræerne i Gråsten.

Nu kom der for alvor gang i foretagendet. Voethmann, der var en af sin tids fremmeste og dygtigste gartnere, døbte det »Gråstener-æblet«, fordi han havde fået podekvistene fra Gråsten.

For hans gartneri lå ikke i Gråsten, men som nævnt i Sønderborg, hvor det lå i et område, afgrænset af Løveapoteket ved Perlegade til den ene side og det nuværende Drachmannsgade til den anden side. Det grænsede op til Jernbanegade til den tredje side og gik omtrent til Voldgade til den anden side.

I Kastanieallé omkring den nuværende Videobutik lå Voethmanns hus. Det store valnøddetræ i apotekerværelset og anlægget der er i store træk det sidste af den berømte Voethmannske have.

Nu startede der en eksport til hele verden. Ahlefeldterne var gået fallit, og Hertugen af Augustenborg havde overtaget Gråsten. Hertugen var via sine gode forbindelser i stand til at række Voethmann en hjælpende hånd og formidle eksport af store partier »Gråstener-æbletræer« til bl.a. Leipzig, Niedersachsen og Mecklenburg.

General Frederik Ahlefeldt (1662-1708), der muligvis kan være den, som har bragt gråstenæblet til Gråsten. Efter L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie.

Succes'en var i hus, navnet var skabt. Sådan gik det til, at vi den dag i dag kan glæde os over de gode Gråstenæbler.

Litteratur:

- Abbayé de Hautecombe på Internettet.
Ahlefeldt-Laurvig, Frits: »Storkansleren«. Bd. 2, 1936, side 10-11.
Andersen, Poul: »Gråsten. - Et slot og et sogn. 1986«, side 38-39.
Bobé, Louis: »Slægten Ahlefeldt«. Bd. 1, 1887, side 74.
Bobé, Louis: »Slægten Ahlefeldt«. Bd. 6, side 48-56.
Dansk biografisk leksikon. 3. udgave. Bd. 1, side 182-184.
Gråsten Slot. Særudgave af Sønderjydske månedsskrift 1998, 6.
Jørgensen, A. D.: »Gråstens ældre historie«. 1979 Side 34.
Raben, Jens: »En slotsgartners familie«. Sønderjydske månedsskrift 1957, side 36-38.
Slettebo, Jørgen og H. C. Petersen: »Haver og gartnere«. i: Fra Als og Sundeved, 46 1967. Vort Havebrug. 21-05-1887. Side 191-192.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Kort før sin død stoppede Sønderjysk Månedsskrifts mangeårige grænselandskronikør, journalist Eskild Bram. For mange af Sønderjysk Månedsskrifts læsere vil Eskild Bram også blive husket som den ene af de to redaktører bag Sønderjysk Billedbog bd. III om Sønderjylland fra Genforeningen i 1920 til kommunalreformen i 1970.

I stedet har fhv. museumsinspektør H. E. Sørensen indvilget i at følge store og små begivenheder i grænselandet. Efter et turbulent april kvartal for amtets sygehusudvalg og amtsborgmester Carl Holst starter H. E. Sørensen sin første kronik med den sønderjyske sygehusfejde.

April kvartal 2002

Forårets store diskussionsemne i vor landsdel var de sønderjyske sygehuse og deres fremtid. Da amtsborgmesterens og sygehusudvalgets tanker vist nærmest ved en fejltagelse slap ud i marts, vakte de voldsom furor. Sjældent har en politisk plan - som i øvrigt næppe var mere end nogle foreløbige tanker om en fremtidig struktur - skabt mere røre i andedammen.

Et enigt sygehusudvalg havde besluttet at undersøge mulighederne for en centralisering af amtets sygehusvæsen, hvilket kunne medføre en lukning af sygehuse i Haderslev og Tønder samt en nedprioritering af Sønderborg Sygehus, således at alle afdelinger blev samlet i Aabenraa og Sønderborg, men med et stærkt udvidet Aabenraa Sygehus som amtets centrale hospital. Ikke overraskende blev denne idé positivt modtaget i Aabenraa, mens der lød ramaskrig fra de

tre andre købstæder. Der dannedes borgerkomiteer for en bevarelse af de lokale sygehuse, og der blev bragt hundredvis af læserbreve i aviserne om sagen. Stort set alle indlæg vendte sig imod planerne og ikke mindst imod amtsborgmesteren, der blev beskyldt for løftebrud og meget andet, fordi han i valgkampen sidste efterår havde sagt noget pænt om den eksisterende sygehusstruktur. Debatniveauet var ikke i alle tilfælde særligt højt, og en meget stor procentdel af indlæggene gik mere efter manden end efter bolden. Mange indlæg kunne uden overdrivelse betegnes som personlig hetz mod Carl Holst.

Den meget stærke interesse for sagen fik Jydske Vestkysten til at arrangere fire debattmøder - eller »høringer« - i de sønderjyske købstæder, hvor amtsborgmesteren og de lokale borgmestre hver kunne føre tre vidner for deres standpunkt. Det blev virkelige tilløbsstykker, hvor i alt over tre tusind mennesker deltog, og hvor bølgerne indimellem gik rigtig højt. Ud over de fire høringer måtte Carl Holst i løbet af godt en måned deltage i hen ved en snes debattmøder rundt i de fleste af de sønderjyske kommuner.

Særlig i Tønder var der en sammenløbet falanks omkring sygehuset, spændende over hele det politiske spektrum fra Enhedslisten til Dansk Folkeparti. Denne gruppe havde dog svært ved at holde sammen, da der blev luftet planer om en eventuel privatisering af sygehuset. Især de to koncerner ISS's og det svenske Capios undersøgelser af muligheden for at overtage sygehuset fik sam-

Med en trussel om lukning kom Tønder Sygehus i orkanens øje i den store sygehusdebat. Den lokale opbakning omkring sygehuset viste sig hurtigt at være lige så stærk. Foto: Tønder Lokalhistorisk Arkiv.

arbejdet til at slå revner, da partierne til venstre var kategorisk afvisende, mens højrepartierne var betydeligt mere positive over for en sådan tanke. Men uenigheden jævnedes sig, da det viste sig, at de to »købere« alligevel ikke var særligt interesserede i Tønder Sygehus.

Men borger- og brugergrupper i de enkelte købstæder såvel som byernes forvaltninger fremkom med ganske grundige rapporter med argumenter for netop deres sygehus' bevarelse.

Sidst i juni fremsatte Slevigsk Parti forslag om, at alle fire sygehuse blev bevaret med forskellige specialer (No.), og omtrent samtidig konkluderede Carl Holst, at man nok på en eller anden måde måtte bevare de lokale sygehuse, måske som sundhedscentre, selv om de væsentligste funktioner skulle centraliseres. (JV). Og så tog man på sommerferie.

Det vakte heller ikke ringe debat, at der i år deltog både dansk og tysk militær ved den samme mindehøjtidelighed på Dybbøl Banke den 18. april. Det var kommandanten på Sønderborg

Kaserne, der havde inviteret et kontingent (ubevæbnede) tyske soldater til at deltage i kransenedlæggelsen ved krigergravene vest for Dybbøl Mølle med bl.a. den begrundelse, at der var faldne på begge sider. Initiativet blev af nogle hilst velkommen som et tegn på forsoning mellem de to tidligere fjender og nu allierede. Formanden for Folketingets Femmandsudvalg vedrørende det danske mindretal i Sydslesvig, Eva Kjer Hansen (Venstre), sagde således ved det danske årsmøde i Sydslesvig: »Det første fælles dansk-tyske soldatertræf på Dybbøl Banke, som fandt sted i år, er et eksempel på, at det ikke kun er i dagligdagen, der sker en forbrødring mellem det danske og det tyske. Også ved de mere symboliske og højtidelige arrangementer er traditionerne blevet ændret.« (Fl.A.)

Der var dog andre med Bjørn Svensson i spidsen, der opfattede den tyske tilstedeværelse på Dybbøl netop den 18. april som en utidig indtrængen i en dansk national mindededag, arrangeret af en »historieløs« dansk officer. (JV)

I øvrigt var de danske årsmøder præget af en diskussion om, hvem der har størst ret til at repræsentere de danske sydslesvigere udadtil, den politiske organisation Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW) eller den kulturelle Sydslesvigsk Forening (SSF). Der var opstået »en dyb kløft« mellem de to danske mindretalsorganisationer, skrev »Der Nord-schleswiger«, og disse »strukturspørgsmål, specielt spørgsmålet om et overordnet samråd for mindretallet«, der delte de danske sydslesvigere, var ved at hænge »de danske politikere i København« ud af halsen.

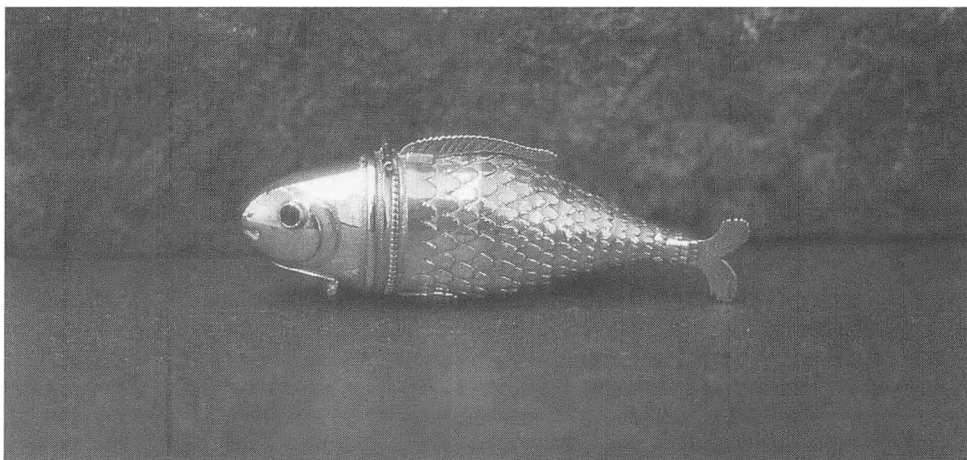
Landdagsmedlem Silke Hinrichsen sagde: »SSF vil gerne være hovedorganisationen og tale på hele mindretallets vegne. Men der er klart, at det bliver vanskeligt, når mindretallet består af mange uafhængige organisationer, en kirke og et politisk parti.« (Fl.A.) Og mindretallets »grand old man«, forhenværende landdagsmand gennem 25 år, Karl Otto Meyer, gik så vidt, at han forudsagde, at »hvis SSF's forslag om, at Samrådet fremover skal fungere som fælles talerør over for myndigheder, politiske råd og rege-

ringer realiseres, er det simpelthen dødsstødet for SSW.« (Fl.A.)

Formanden for SSF, Heinrich Schultz, bad dem i et interview få dage senere om at slå koldt vand i blodet. Er der to organisationer, der står sammen, er det SSF og SSW, sagde han, og det har ikke noget formål at grave grøfterne imellem dem dybere. (Fl.A.)

Inden for Det tyske mindretal i Sønderjylland har især ungdomsgruppen Junge SPitzen vendt sig mod et planlagt besøg af folketingsmedlem Søren Krarup fra Dansk Folkeparti, der også er medlem af Femmandsudvalget, idet man i en pressemeddelelse sammenlignede ham med franskmændene Jean Marie le Pen og østtyskeren Jürgen Haider.

Da besøget endelig blev gennemført den 18. juni, overrakte formanden for Junge SPitzen, Stephan Kleinschmidt, ti spørgsmål til folketingsmedlemmet. De gik bl.a. på hans stillingtagen til indvandrere og mindretal. Krarup ønskede dog ikke at besvare dem, hverken skriftligt eller mundtligt, hvilket for så vidt er forståeligt nok, da de nærmest var udformet efter læsten: »Tæver De stadig Deres kone?«

Tønder Museum åbnede den 15. juni en udstilling med værker af sølvsmedefamilien Hansen, der virkede i Tønder gennem flere generationer. Foto: Hans Tonnesen, Tønder Museum.

*De mange kors ved Designseminariet i Højer vakte nok opsigt. Men hvor er sammenhængen med de store krigskirkegårde fra første og anden verdenskrig?
Foto: Elise Rahbek, Tønder/Der Nordsschleswiger.*

I øvrigt ønskede Krarup ikke at give Junge SPitzen en undskyldning, fordi nogle deltagere i en demonstration, arrangeret af Dansk Folkeparti, angiveligt havde spyttet efter de unge tyskere, der lavede en moddemonstration, men tog i stedet klart afstand fra »den slags vulgaritet«, samtidig med at han lovede at gå ind for finansiel støtte til mindretallet. (No./JV)

En mand på Broagerland har planer om at drive en færge for fodgængere og cyklister mellem Brunsnæs og Holnæs i Angel. Færgen skal føre såvel det danske og det slesvigholstenske flag som EU-flaget. Det kommenteres i EU-modstanderbladet »Skelbækken«, udgivet af Den sønderjyske Folkebevægelse, på følgende måde: »Til søs gælder vist den regel, at et skib skal føre nationalflaget fra det land, hvor det hører hjemme. Flagforvirringen på amtshuset i Aabenraa kan altså ikke uden videre overføres til en cykelfærge, der krydser Flensborg Fjord. I det hele taget bør man ikke sejle under falsk flag.« (Skelbækken, juni).

26. maj: Formanden for menighedsrådet i Kliplev, Arne Rasmussen, kræver sognepræst Britt Tryde Haarløvs afgang inden 30. juni, ellers går menighedsrådet. »Vi er magtesløse. Hvis præsten passer sit embede, så kan vi ikke gøre noget. Vi

mangler et redskab til at gå ind og sige, at sådan skal det kirkelige arbejde være i sognet,« udtaler han. Det virker lidt lommediktatorisk. I øvrigt gik menighedsrådet ikke med udgangen af juni, men forlængede fristen til 15. august. (JV)

26. maj: Sct. Nicolaj Kirke i Aabenraa har 750-års jubilæum. Det blev fejret ved en festgudstjeneste på både dansk og tysk i overværelse af biskop Henrik Arendt og adskillige præster. (JV, Fl.A., No.)

28. maj: Eleverne på Designseminariet i Højer protesterede mod nedskæringer, bl.a. ved noget smagløst at anlægge en »krigskirkegård« på græsplænen foran seminariet. Hvordan man end ser på den slags nedskæringer, så er en parallel til Verdun eller landgangen i Normandiet vist at overdrive vel kraftigt! (No.).

28. maj: En gruppe danske katolikker med lektor Jørn Munksgaard, Aabenraa, i spidsen protesterer over for kirkeministeriet mod »religiøs diskrimination.« - »Der findes ikke religionslighed (i Danmark). Nok har vi religionsfrihed, men det rækker ikke.« (No.)

29. maj: Aabenraa Kommune indvier den retnerede Sønderstrand. Formanden for Teknisk Udvalg, Lars Rydhard, klippede snoren, iført badedragt anno ca. 1900 og omgivet af letfrysende ungmøer i bikini anno 2002. (JV)

31. maj: Redaktør Stig Sylvest, Jydske-Vestkysten i Tønder, tager afsked efter 34 år på lokalredaktionen - med en enkelt afstikker til hovedredaktionen. Det sker ved en festlig reception med flere hundrede deltagere. (JV)

1. juni: Et stort grundvandsdepot er lokaliseret ved den dansk-tyske grænse omkring Bov-Tinglev. Det skulle indeholde vandreserver til langt ud i fremtiden. (No.)

4. juni: Sønderborg-Revyen har premiere for 21. gang under ledelse af Leif Maibom. Forestillingen får gode anmeldelser, både lokalt og i hovedstadspressen, og trækker mange folk til. (JV, Fl.A., No. og Politiken)

5. juni: Foreningen Norden påtager sig at hejse og stryge flaget ved grænseovergangene hver dag for 50.000 kr. om året fra Justitsministeriet. (No.)

8. juni: Det mangeårige danske byrådsmedlem i Flensborg, Hans Paulsen, dør 88 år gammel. (Fl.A.)

9. juni: Træskulptursymposiet ved Emmerlev Klev i Højer Kommune afvikles for 10. gang, og Frederik Grube fra Tinglev, der har været med alle gange undtagen én, fylder 80 år med motorsaven i hånden, mens symposiet finder sted. (JV)

10. juni: Sønderjyllands Amt vil alligevel støtte Aabenraa Museum med 450.000 kr., skønt det i foråret blev besluttet, at amtet ikke længere ville betale til museet. (JV)

11. juni: Det tyske gymnasium i Aabenraa erklærer sig parat til at starte en 4. gymnasieklasse med »eksamen på et højere niveau.« (No.)

12. juni: Organisationen »Nordslesvigsk Asyl«, der understøtter kristeligt arbejde blandt børn og unge, specielt spejderbevægelsen, både tysk og dansk, fylder 125 år. (No.)

15. juni: Rektor Erik Jensen, Duborgskolen i Flensborg, foreslår, at der oprettes endnu et dansk gymnasium i Sydslesvig »længere sydpå«, gerne placeret, så der kan spares penge på elevtransporten. Uden at nævne bynavnet må han tænke på Slesvig. (Fl.A.)

15. juni: Tønder Museum åbner sin sommerudstilling med værker fra sølvsmedefamilien Hansen, der virkede i Tønder i flere generationer fra 1744 til omkring 1875. (JV, Fl.A.)

16. juni: Teglværksspillet »Til arbejdet - liv eller død« har premiere på Cathrinesminde Teglværk. (JV)

21. juni: Udstillingen »Mit Sønderjylland« åbner på Museet på Sønderborg Slot. 18 (af 25) indbudte sønderjyder giver deres bud

Pigeglad udvalgsformand indvier Sønderstrand, Aabenraa. Her ses Lars Rydhard, formand for teknisk udvalg, iført badedragt anno 1900 sammen med fem unge damer iført bikini anno 2002. Foto: Erik Smedegaard.

Den 26. maj fejredes 750-års jubilæum for Sct. Nicolaj Kirke i Aabenraa. Foto: Jes Schröder.

efter de samme ti punkter. Samtidig kører udstillingen »Danmarksbilleder«, lavet i samarbejde med Nationalmuseet og dagbladet Politiken. (JV)

21. juni: Sammenlægningen af Museet på Sønderborg Slot og Historiecenter Dybbøl Banke udskydes et år til 2004, først og fremmest af økonomiske grunde. (No.)

25. juni: Mekaniklærling Per Vodder, Rejsby, består svendepriev fra Saab i Højer med ikke mindre end seks 13-taller. (JV)

28. juni: Tinglev Kommunes planer om en evt. lukning af Ravsted skole vækker voldsom protest. Ravsted Borgerforenings formand Helmuth Jørgensen foreslår, at der oprettes en fælles dansk-tysk kommuneskole, hvor hver nationalitet har sin egen afdeling, men fælles bygning og faglokaler. »Måske vi kan få tilskud fra EU til et sådant projekt,« siger Jørgensen. Selv om ideen kan virke ny og revolutionerende, så var det faktisk den måde, man organiserede

de de fælles dansk-tyske kommuneskoler på i Tønder Amt før 1945. (JV)

29. juni: Arbejdsformidlingen i Sønderjylland skal spare 4,2 mio. kr., og en væsentlig del af denne besparelse rammer Arbejdsmarkedscentret i Tønder. (JV)

29. juni: Vikingspillet i Jels hedder i år »Den røde Viking« og handler om Torkil, der havner i Vinland, hvor han møder den indianske medicinkvinde »Rensdyrøje«. (No.)

30. juni: Byfesten i Skærbæk er begunstiget af et par dage med solskin midt i en regnvejrperiode. Det sætter stemningen i vejret og giver rekordomsætning. (JV)

Forkortelser

Fl.A.	Flensborg Avis
Jllp.	Jyllands Posten
JV	Jydske Vestkysten
No.	Der Nordschleswiger
RB	Ritzaus Bureau

De sønderjyske amtsarkiver før 1867

- en stor kilde til den sønderjyske lokalhistorie

Af HENRIK MØLLER

Amtmanden havde mange opgaver og beføjelser som kongemagtens lokale repræsentant. Det giver store muligheder for slægtsforskere, historikere og andre, der vil gå på opdagelse i fortiden. Cand.mag. Henrik Møller tegner et billede af amtmandens mange arbejdsopgaver og amtsarkivernes spændende muligheder.

Indledning

De Sønderjyske amtsarkiver fra før 1867 er en ny og spændende kilde-mulighed til Sønderjyllands historie. Amtsarkiverne er ikke i sig selv nogen nyhed. De har haft hjemsted på Landsarkivet for Sønderjylland i Aabenraa siden 1930'erne. Det nye består i, at adgangen til amtsarkiverne er blevet kraftigt lettet efter en omfattende oprydning og nyregistrering, et kæmpe-arbejde, som har stået på siden 1996, og som nu er fuldendt.

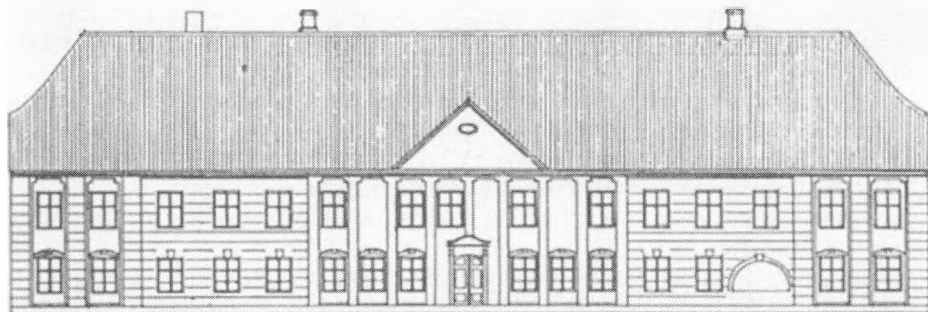
Tidligere var tilgangen til amtsarkiverne næsten håbløs, fordi der manglede ordentlige registraturer, og fordi der gennem mange år var blevet rodet temmelig meget rundt i arkiverne. Siden 1860'erne var dele af arkiverne blevet udtaget og flyttet til f.eks. statsarkiverne i Slesvig og Kiel. Her blev arkivuddragene omsortet efter nye principper, så den oprindelige orden gik tabt. Først i 1930'erne påbegyndte Landsarkivet for Sønderjylland en systematisk genindsamling af alle arkivdele. Samtidig med indsamlingen blev der udarbejdet en række nødtørftige pakkeoversigter, som blev suppleret med en broget samling af registraturer for dele af arkiverne.

Tilbage stod mindre dele af arkiverne, som der slet ingen orden var på.

Nu er de fleste problemer en saga blot, og der er adgang til amtsarkiverne. De eneste hindringer er kun, at sagerne er skrevet på tysk med gotisk håndskrift, og at der ofte er brugt et utroligt stift kancellisprog med overvældende mange høflighedsfraser. Kigger man i de nye registraturer, opdager man hurtigt, at amtsarkiverne rummer sager om næsten alle mulige forhold på lokalt niveau, og får man sagerne frem på bordet, så opdager man straks den store detaljerigdom i sagerne. Sagerne fordeler sig på områder såsom lokalforvaltning, befolkningsforhold, landbrug, skovbrug, handel og håndværk, vejevæsen, søfart, skattevæsen, politi- og retsvæsen samt kirke-, skole- og fattigvæsen. Detaljerigdommen gør det muligt at hente rigtigt mange oplysninger ud af sagerne, og mulighederne forøges yderligere, hvis man er opfindsom med at kombinere sager fra forskellige sagsområder. Opfindsomhed belønner sig, men der kræves flid og masser af tid.

Historien bag amtsarkiverne?

Amtsarkiverne var de kongelige amt-mænds arkiver, og disse havde hjemsted i henholdsvis Haderslev, Aabenraa-Løgumkloster, Sønderborg-Nordborg og Tønder amter. Amtmændene blev indført ved lov i kongeriget Danmark i 1662 som led i enevældens indførelse. I hertugdømmet Slesvig havde man dog allerede i lang tid kendt til hertugelige amtmænd, men først efter at hele

OPSTALT NED GADE

Skitteopmåling af amtmandsgården i Haderslev, opført omkring 1767 og beliggende på Ribe landevej. Palæet tjente som amtmandsbolig og sæde for amtskontoret frem til kommunalreformen i 1970. Foto efter tegning af Ruth Lundquist. 1978.

Slesvig i 1721 kom under kongens kontrol, blev de kongelige amtmænd også indført her. Inden for hvert kirkestift fandtes en stiftsamtmand, som kontrollerede de øvrige amtmænd i stiftet, men med tiden udviskedes forskellene mellem disse to typer amtmænd. Det var langt fra hele hertugdømmet Slesvig, som var underlagt amterne. Købstæderne, adelsgodserne og en række frisisk befolkede marskkoge i Vestslesvig lå helt uden for amterne, men blev dog gradvist indlemmet i amterne. Kun købstæderne bevarede selvstændigheden, selvom amtmændene førte tilsyn med dem efter 1808. En anden undtagelse var de såkaldte kongerigske enklaver, som lå omkring Ribe, Ballum, Møgeltønder og på vadehavssøerne Rømø, Sild, Før og Amrum. Disse områder var ikke en del af hertugdømmet Slesvig, men hørte under Ribe amt og kongeriget Danmark. En anden særhed var forskellene i de amtslige embedsmænds beføjelser og titler i de forskellige amter. Kort sagt, det amtslige

landkort var yderst kompliceret, hvilket skyldtes århundreders konservative traditioner, der blev bevaret, selvom de mistede deres mening. Først efter Slesvigs indlemmelse i Preussen i 1864 begyndte preusserne at rydde grundigt op i den forældede struktur.

Amtmændene var kongens repræsentant i lokalsamfundet og skulle varetage kongens interesser her. Amtmændene viderebragte kongens lovforordninger og kundgørelser til lokalsamfundet og holdt kongen nøje oplyst om forholdene i deres amter. Amtmændene skulle også beskytte kongens ejendom og undersåtter. De stod således for udliciteringer og bortforpagtninger af kongelig jord og ejendom. Havde kongens undersåtter klager eller ønskemål, de ville fremsætte over for kongen, så gik disse altid gennem amtmændene. Ligeledes kunne amtmændene støtte undersåtter, der var kommet i juridisk eller økonomisk knibe på den ene eller anden måde. I hertugdømmet Slesvig var amtmændene endog en integreret

del af retsvæsenet, idet amtmændene var en mæglende instans, før en sag blev taget op ved retterne. Under amtmændene sorterede en række forskellige embedsmænd inden for politimyndigheden, retsvæsenet, landvæsenet, skatvæsenet, kirke-, skole- og fattigvæsenet, vejevæsenet og brandvæsenet. Alle disse embedsmænd blev ansat, afskediget og kontrolleret af amtmændene. I tilfælde af krig havde amtmændene særlige beføjelser. De kunne udskrive kørsler, »nationalheste« og forsyninger hos bønderne til brug i krigen, ligesom de stod i spidsen for borgerbevæbninger og kystmilitser.

Amtmændenes opgaver var, som det ses, utroligt varierede. Det gav amtmændene en meget stor magt i

lokalsamfundet og styrkede indirekte statsmagten og enevælden. Først efter grundlovens indførelse i 1849 blev amtmændenes magt indskrænket til fordel for et mere udbredt kommunalt folkeligt selvstyre. Amterne fortsatte med at eksistere i kongeriget indtil 1970, hvorefter de blev omdannet til vore dages statsamter.

I Slesvig blev amterne afskaffet ved indlemmelsen i Preussen i 1864 og erstattet af »kredse«, der også omfattede byerne, under ledelse af »landråder«, der afløste amtmændene. De sidste rester af amtsadministrationen forsvandt i 1867. Efter Genforeningen i 1920 blev de danske amter genoprettet, og udviklingen i Sønderjylland fulgte derefter udviklingen i det øvrige Danmark.

I Haderslev amtsarkiv kan man bl.a. læse om de politiske stridigheder mellem de fattige husmænd og fiskere i Agtrupskov på den ene side og de store proprietærer i resten af Sdr. Bjert sogn på den anden side, da Agtrupskov skulle have en skole i slutningen af 1850'erne. Den eksisterende skole havde på dette tidspunkt 187 elever fordelt på to klasser. Foto: Kolding Stadsarkiv.

Amtsarkivernes indretning og logik

Amtsarkivernes indhold afspejler amtmændenes meget varierede arbejdsopgaver. Indholdet er ofte ordnet efter de underordnede embedsmænd, der har haft med sagerne at gøre, men kan også være ordnet efter emneområder. Størsteparten af arkiverne er sager med et sagsforløb, men desværre mangler sagerne som regel deres begyndelse og afslutning, hvilket skyldes, at sagerne kun undervejs i forløbet har været på amtmandens bord. I princippet burde man så kunne søge sagernes øvrige forløb hos de berørte myndigheder. På lokalt plan vil disse myndigheder normalt være amtsstuearkiverne, husfogedarkiverne, retsbetjentarkiverne, byarkiverne samt gods- og kogsarkiverne. På de højere myndigheders plan vil det normalt være forskellige statslige myndigheder i København og hertugelige myndigheder i Slesvig, Glücksburg og Flensborg. Alligevel vil en sådan eftersporing af sager i andre arkiver være meget svær at gennemføre i praksis, dels fordi disse arkiver sjældent er urørte og intakte, dels fordi tilgangen til disse arkiver kan være anderledes. De ukomplette sagsforløb giver begrænsninger i brugen af de enkelte arkivsager, men alligevel kan man hente mange oplysninger ud af sagerne, fordi de som regel er meget detaljeret beskrevet og behandlet.

Hvad kan amtsarkiverne bruges til?

Det område, som amtsarkiverne uden tvivl kan levere flest kilder til, er lokalhistorie. Under forvaltningssagerne findes mange fine topografiske beskrivelser samt lister og opremssninger af oplysninger om lokale forhold. Under landvæsenssager findes der en stor mængde sager om de enkelte lokaliteter, slotte, godser, frigårde, fæstegårde og landsbyer. Under kirke- og skolesager finder man oplysninger om kirker

og skoler samt det åndelige liv i sogne. Der findes også mange oplysninger om Sønderjyllands politiske historie set i lokalt perspektiv. Der findes sager om Napoleonskrigene, 1848-krigen og 1864-krigen, der handler om krigenes gang, de sårede og faldne i krigen samt oplysninger om krigsskader og erstatninger efter krigen. Endvidere findes der sager om sprogbrug, nationalitetsforhold og presse censur. Fælles for disse politisk betonedede sager er, at de i høj grad fortæller om myndighedernes mange forsøg på at styre den politiske udvikling. Indtil 1849 drejede det sig om at bevare enevælden og at begrænse frihedstrangen og nationalismen, men i perioden 1849-1864 bliver myndighederne stærkt dansk-nationalt indstillede.

Amtsarkiverne rummer mange oplysninger om Sønderjyllands erhvervshistorie. Landbrugssagerne rummer oplysninger om landbrugets tilstand og udvikling, men også om tilbageslag og katastrofer såsom dyresygdomme, pest, tørke, sandflugt og oversvømmelser. Der findes også et væld af oplysninger om enkelte landbrugsejendomme. Der findes privilegiebreve for frigårde, forpagtningskontrakter for domænegårde, kroer og møller samt fæstebreve for fæstegårde. Dertil kommer et væld af udskiftningsakter og udstykningssager, der fortæller om landbrugets forvandling fra fæstebrug og landsbyfælleskab til privatejede gårde i det åbne land. Endelig fortæller en stor mængde arvesager om ejendommenes overgang mellem generationerne. Amtsarkiverne rummer mange oplysninger om handel, håndværk og industri. Der findes sager, der giver et overordnet billede af erhvervsforholdene, men også beskrivelser af lokale erhvervsforhold, lister over virksomheder samt sager vedrørende lavsvæsen. Dertil kommer et væld af koncessioner, konfirmationer,

Sager vedrørende vejvæsenet er en af de væsentlige grupper i amtsarkiverne. I Haderslev Amtsarkiv kan man bl.a. læse om vedligeholdelsen af Immeroad bro i 1731, da broen endnu var en træbro. Foto: Holger Clausen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

borgerbreve, regnskabssager og skattesager, som giver en mere detaljeret indsigt i de enkelte virksomheders historie. Endelig findes der en stor gruppe sager om transportforhold, vejvæsen, skibsfart, havneaktiviteter samt skibsstrandinger.

Også på det mere menneskelige plan kan amtsarkiverne levere mange oplysninger. Man finder således oplysninger om det kristne åndsliv og kirkelige forhold i kirkesagerne, og i skolesagerne finder man oplysninger om børnenes forhold og om skolelivet. Fattigdom og sygdom var meget udbredt i datidens samfund, og sager, der omhandler disse forhold, findes der også mange af i amtsarkiverne. Fattigsagerne fortæller om fattiges kummerlige forhold i

fattighuse og fattiggårde samt fattige underlagt forskellige ydmygende forsørgelsesordninger. Man finder mange triste menneskeskæbner, og man får ofte oplysninger om baggrunden for nøden. Der findes sager om de syge på hospitaler og stiftelser, der lå på amtslig grund. Her finder man oplysninger om sygdommens art, varighed og forbruget af medicin. De fleste hospitaler lå imidlertid i købstæderne, så oplysningerne må suppleres med kilder fra byarkiverne. Endelig rummer amtsarkiverne en stor mængde sager om enkeltpersoner. Det kan være alimentationsager eller børnebidragssager i forbindelse med »uægte børn« født uden for ægteskab, eller det kan dreje sig om umyndiggørelsessager for personer, der

f.eks. var blevet sindssyge eller på anden måde var blevet ude af stand til at tage vare på sig selv.

I den »dystre« afdeling finder man alle kriminal- og straffesagerne. I mange tilfælde skyldtes kriminaliteten social nød, og så var der mest tale om tiggeri, tyveri og landstrygeri. Ofte kom dog også mere velhavende personer på kant med loven. Her drejede lovbruddene sig mest om regnskabssvindel og bedragerier. En mindre gruppe af sagerne handler om kvaksalveri og hekseri. Endelig findes der de helt grove kriminalsager, der omfatter brandstiftelser, pengeafpresning, røverier,

vold og mord. Blandt disse sager findes mange dramatiske og grumme historier, der til tider næsten overgår ens fantasi. Nogle gange er alene titlen på en sag nok til at vække opmærksomheden. Hvad f.eks. med »giftmordersken fra Vennemose«? Når de skyldige var blevet idømt bøde, korporlig afstraffelse, fængsel eller måske endda dødsstraf, så figurerer sagerne stadigvæk i amtsarkiverne, fordi amtmændene også stod for dommenes eksekvering. Man finder derfor oplysninger om afstraffelser og om det amtslige fængselsvæsen. Endelig finder man også oplysninger om skarpretternes forhold og deres

Ved landsbyen Sæd ved den gamle landevej mod Husum finder man i udkanten af byen denne skamstøtte over Karen Chrestens i Sæd med indskriften: »På dette sted er af bødlen henslæbt og nedgravet legemet af Karen Chrestens fra Sæd, fordi hun i året 1712 ved gift har begået et forbandet mord på sig selv og sine fire børn«. Hvis sagen stadig er bevaret, vil den kunne findes i amtsarkivet. Skamstøtten lever i dag desværre en væsentlig mere tilbagetrukket tilværelse end på dette foto. Foto: Å Nørgaard. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

barbariske arbejde. En herrettelse var en omfattende sag, hvor alle omkostninger, lige fra bygning af skafottet til slibning af øksen, blev nøje opgjort.

Det sidste store hovedområde, som amtsarkiverne kan levere kilder til, er slægtshistorie. Normalt vil man her anvende kirkebøder, personregistre, folketællinger samt retsbetjentarkivernes ejendomsoplysninger, men amtsarkiverne er endnu en mulighed for at finde ofte enestående oplysninger. Vaccinationslister fra medicinalsagerne angiver f.eks. bopæle for alle børn i 1-9 års alderen. Skolesager og skoleforsømslister fortæller om børnenes skolegang, hvor de gik i skole, hvor mange der var i klasserne, om sygdomsfravær og om skulkeri. Lægdsruller, landruller, søruller, sessionslister og af- og tilgangslistene fortæller om de unge mænds bopæl på indkaldelsestidspunktet og beskriver deres fysiske tilstand. Pasvæsenprotokoller og passer-sedler fortæller om flytninger og grænsepassager og beskriver folks udseende. Alimentionssagerne giver spændende og detaljerede oplysninger om børn født uden for ægteskab, og formyndersagerne fortæller om f.eks. de sindssyges forhold. Indsidderegistrene i amtsarkiverne er helt usædvanlige, fordi de simpelthen er de eneste kilder overhovedet, der oplyser om indsidderes bopæle.

Sygehuslister fortæller om navngivne syge og deres sygdomme. Kriminal-sager

fortæller om navngivne personers forbrydelser og ulykker. Brandsager fortæller om skæbnesvangre brandulykker og eventuelle erstatninger givet efter branden. Endelig findes der sager omkring personers selvmord, druk-ulykker eller andre tilfælde, hvor folk er forsvundet eller omkommet.

Afslutning

Efter denne gennemgang af indholdet i amtsarkiverne før 1867 må det stå klart, hvor store muligheder arkiverne rummer som kildemateriale til den sønderjyske historieskrivning. Amtsarkiverne er næsten altomfattende i emner, og detaljerigdommen meget stor. Det er et kildevæld af oplysninger, der nu blot venter på at blive brugt af slægtsforskere, historikere og historieinteresserede, så den sønderjyske historieskrivning kan blive rigere, end den er i forvejen.

Registraturer til amtsarkiverne:

- »Haderslev amtsarkiv indtil 1867«, Landsarkivet for Sønderjylland.
 - »Aabenraa og Løgumkloster amter indtil 1867/68«, Landsarkivet for Sønderjylland.
 - »Sønderborg og Nordborg amter indtil 1867/69«, Landsarkivet for Sønderjylland.
 - »Tønder amt til 1867/Amt Tøndern bis 1867«, Landsarkivet for Sønderjylland.
- Henrik J. Møller: »De Sønderjyske Amtsarkiver indtil 1867«, Landsarkivet for Sønderjylland.

København-Bonn erklæringerne

Troels Fink: Forhandlingerne mellem Danmark og Tyskland i 1955 om de slesvigske mindretal. København (Kildeskriftselskabet) 2001. 224 s. Pris: 235 kr.

Nu afdøde dr.phil. Troels Fink fungerede fra 1946 som den danske regerings rådgiver i slesvigske spørgsmål. I 1959 blev han generalkonsul i Flensburg, en stilling, han beholdt indtil sin pensionering i 1976. Samme år, som han tiltrådte i Flensburg, udgav han til fortrolig tjenstlig brug i det danske udenrigsministerium en »gråbog« om baggrunden for de dansk-tyske mindretalserklæring, København-Bonn erklæringerne, som blev formuleret i 1955. Denne fortrolige »gråbog«, der indeholder en historisk-politisk redegørelse for begivenhederne op til erklæringerne og en samling af kilder og aktstykker, er nu publiceret af Kildeskriftselskabet ved rigsarkivar Johan Peter Noack og landsarkivar Hans Schultz Hansen. Siderne fordeler sig med en indledende rede-

gørelse på godt 60 sider samt 48 dokumenter og aktstykker fordelt på godt 150 sider. Som de fleste kildesamlinger kræver den nogen forhåndsviden af sin læser, men det er en interessant og nyttig publikation, der fortjener at stå på hylderne hos andre end blot de få, der beskæftiger sig professionelt med Sønderjyllands historie. Et register ville dog have gjort bogen mere tilgængelig.

Gråbogen dokumenterer den sum af viden, som man fra dansk side i 1950'erne og 1960'erne handlede og traf beslutninger ud fra i forhold til Tyskland, når det gjaldt grænselands- og mindretalspolitiske spørgsmål. Det kunne være interessant at se de tilsvarende tyske dokumenter. Ganske vist udgav Deutscher Grenzverein i 1985 bogen »Zur Entstehung eines Modells für nationale Minderheiten«, men den beror udelukkende på offentligt tilgængeligt materiale. Her var måske en opgave for Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins?

René Rasmussen

Sendes ufr.
Modtager
betaler poi

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 1530
+++ 0521 +++
1045 København K

Staten stærk

Henrik Lundbak: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47. Museum Tusulanums Forlag 2001, 728 sider, ill. Pris: 350 kr.*

Efter næsten 20 års fordybelse har Henrik Lundbak færdiggjort sin disputats om partiet Dansk Samling, og det har i dobbelt forstand resulteret i et vægtigt værk.

Dansk Samling blev stiftet i 1936 på baggrund af forfatteren Arne Sørensens tanker om et epokeskift. Ud fra den betragtning, at parlamentarismen havde spillet fallit over for tidens udfordringer, var partiet antiparlamentarisk og baserede sig på en fællesskabsideologi, der søgte sin rod i såvel kristendommen som det nationale på en måde, som mindede om grundtvigianismen.

Dansk Samling betragtede nationalsocialismen i Tyskland som et tilsvarende nybrud, men var dog stærkt kritisk over for nazismens bekendelse til et rent nationalt fællesskab uden en samtidig binding til kristendommen, og man tog stærkt afstand fra nazismens antisemitisme. Ikke desto mindre blev partiet og dets leder Arne Sørensens beskyldt for at være en dansk variant af nazismen. Partiet så sig derimod som et

dansk alternativ til såvel »partistyre« som nazismen.

Besættelsen den 9. april 1940 var for Dansk Samling bekræftelsen på, at partistyre havde spillet fallit. Derfor havde Dansk Samling også føling med de bestræbelser, der fra august 1940 fra forskellig side udfoldedes for at formå kongen til at pege på en regering, der var ubundet af partierne, og som bestod af »rigets bedste mænd«. Men af frygt for, at dette skulle bringe de danske nazister til magten, erklærede Dansk Samling sig i begyndelsen af 1941 loyal over for samlingsregeringen. Dette forhindrede dog ikke partiet i at stille sig i opposition til forhandlingspolitikken og kritisere samlingsregeringens indrømmelser over for besættelsesmagten. Denne linie markeredes i 1941-42 især gennem Dansk Samlings støtte til Vilh. La Cours agitation.

Allerede i foråret 1942 var Dansk Samling blevet involveret i egentligt illegalt arbejde via SOE, og partiet havde tæt tilknytning til Holger Danske-grupperne. I Sønderjylland havde den illegale Aabenraa-Kreds også tæt tilknytning til Dansk Samling. Efter den 29. august 1943 opbyggede Dansk Samling en illegal presse, og man fik sæde i det nyoprettede Frihedsråd. Ikke mindst på grund

Bliv medlem af Grænseforeningen. Det koster under ni kr. om måneden!

Grænseforeningens formål er at virke til støtte for danskheden, særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold.

Vi er omkring 34.000 medlemmer i Grænseforeningen. Men vi vil gerne være endnu flere.

Jo flere vi er, jo større opbakning kan Grænseforeningen give de over 40.000 sydslesvigere, der ønsker at leve en dansk tilværelse i deres tyske samfund.

Det koster kun 8,50 kr om måneden (100 kr. om året) at være med i Grænseforeningen.

Når du er medlem, modtager du hvert år Grænseforeningens smukke årbog. Seks gange om året modtager du medlemsbladet, GRÆNSEN.

Som medlem af Grænseforeningen bliver du tilknyttet en af de i alt 140 lokalforeninger.

Her kan du i det omfang du har tid og lyst deltage i de lokale aktiviteter.

Vi/jeg ønsker at blive indmeldt i Grænseforeningen.

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr./By: _____

Telefon: _____

Dato og underskrift: _____

af arrestationer reduceredes Dansk Samlings indflydelse på modstandsbevægelsens leder-niveau i 1944, men i forbindelse med oprettelsen af undergrundshæren fra begyndelsen af 1944 viste Dansk Samling endnu engang sin værdi som rekrutteringsmiljø, ikke mindst i Sønderjylland, hvor kommunisterne var mindre fremtrædende.

Det nystiftede parti gjorde i efteråret 1937 en særlig indsats for at profilere sig i det sønderjyske ved en række møder, hvor man førte sig frem i bevidst konkurrence om de nationalt-orienterede vælgere med DNSAP. På baggrund af Dansk Samlings betoning af det nationale og af en kulturkamp mod det tyske i grænselandet kunne man måske forvente en særlig opslutning her, men den udeblev. Blandt partiets stiftere var flere skikkelser fra Det unge Grænseværn, blandt andre farvermester J. F. Jacobsen fra Aabenraa. DUG's formand, lærer P. Marcussen, var ikke medlem af partiet, skønt Arne Sørensen var i hyppig kontakt med ham. En anden kendt sønderjysk skikkelse, Johanne Hansen fra Vollerup, tegnede partiets kvindepolitik, hvor idealet var husmoderen frem for fabriksarbejdersken. Lundbak kan dog påvise, at ved udgangen af 1938 var det i Jylland Vejle, Århus og Randers amter, som havde de højeste indmeldelsestotaler. Haderslev og Aabenraa amter udviste en relativ overrepræsentation, men trods Dansk Samlings særlige opmærksomhed over for grænselandskampen mod nazismen kunne Sønderjylland ikke betegnes som en medlemsmæssig højborg.

Ved folketingsvalget i 1939 fik Dansk Samling kun ca. 0.5 % af stemmerne. I Sønderjylland undlod partiet helt at stille op, angiveligt på grund af risikoen for »stemmespild« i nationalitetstetskampen mellem dansk og tysk.

Ved valget i marts 1943 opnåede Dansk Samling godt 2 % af stemmerne og fik tre mandater i Folketinget. I de sønderjyske amter var tilslutningen på 1.8 %. Til sammenligning fik DNSAP 4.5 % af stemmerne i Sønderjylland.

Til trods for Dansk Samlings tætte parløb med Vilh. La Cour var det først fra sommeren 1943, at spørgsmålet om Sydslesvigs tilbagevenden til Danmark begyndte at antage karakter af programpunkt for partiet. For at udvikle temaet med størst mulig sønderjysk deltagelse

henlagde partiet i august 1943 en ugehøjskole til Johanne Hansens husholdningsskole i Vollerup. Arne Sørensen fandt det nødvendigt at beskæftige sig med spørgsmålet, »fordi vi mener, at vi meget let kan komme til at stå over for en grænseflytning indenfor en ikke alt for fjern fremtid.« Dermed forudskikkede Arne Sørensen et hovedtema i den umiddelbare danske efterkrigspolitik. Lundbak påvise, at interessen for Sydslesvig gjorde sig gældende med forskellig styrke og varierende grader af taktisk sans inden for Dansk Samling-miljøet. Det skabte intern murren, da partiet tiltrådte befrielsesregeringens (Dansk Samling fik to ministre) regeringsgrundlag, som indeholdt en passus om, at græsen lå fast. Omvendt bidrog partiets fokusering på Sydslesvig til at isolere partiet i regeringen. Lundbak påpeger, at efter valget i oktober 1945, hvor Dansk Samling skuffende kun opnåede fire mandater, lå partiets eneste mulighed for at opnå reel politisk indflydelse netop i Sydslesvig-spørgsmålet, som da også blev partiets mærkesag frem for nogen. Men modsat under besættelsen, hvor Dansk Samling stod over for en samlet front af de øvrige partier, kunne partiet ikke i Sydslesvig-spørgsmålet udnytte sin isolation offensivt, først og fremmest fordi man skulle forsøge at gøre sig gældende i konkurrence med Venstre, hvis formand Knud Kristensen, som bekendt, kastede hele sin prestige ind i Sydslesvig-sagen – og tabte.

Henrik Skov Kristensen

Meddelelser fra Historisk Samfund

HUSK

Tilmeldingsfristen til Tønder
Amtskreds udflugt til
Moesgård museum.
Lørdag den 26. oktober er:
Lørdag den 5. oktober,
Tlf. 74 75 51 69 eller 74 74 33 70.

Formanden

Det sker – på sønderjyske museer

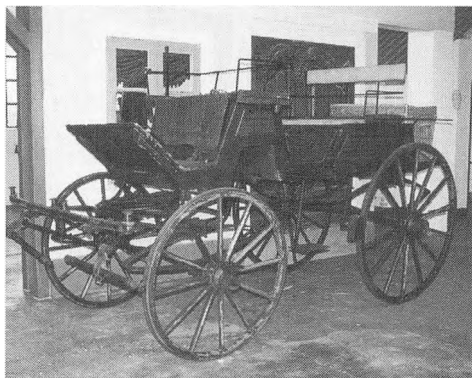
Gamle vogne - nyt museum

Det er glædeligt, men også paradoksalt i en tid, hvor eksisterende museer trues af nedskæringer eller måske direkte lukning at kunne præsentere en markant fornyelse inden for den sønderjyske museumsverden: Slesvigske Vognsamling, som netop er genåbnet i helt ny skikkelse.

Da amtet for et par år siden købte den nedlagte Schaumanns Klædefabrik, blev der afsat ca. 2.000 m² til at udstille de gamle køretøjer. Her er der opbygget både landlige og bymæssige miljøer for at antyde de omgivelser, de færdes i (billedet gengiver en såkaldt jagtvogn med et byhus som baggrund). Der er også udstillingsafsnit om vognenes udvikling fra oldtiden, og indtil bilerne overhalede dem, om vognfabrikker i Haderslev og om samlingens grundlægger, boghandler Johs. Chr. Nielsen (1904-1991).

»Den viktorianske boghandler« var en mand med mange talenter, interesser og raptusser. Fra 1952, da han fik øje for, at hestevogne var en truet del af kulturarven, og indtil 1978, da Sønderjyllands Amt overtog samlingen og overlod driften til Haderslev Museum, nåede han at erhverve hen ved 150 køretøjer, som blev opbevaret forskellige mere eller mindre velegnede steder. Men på samme tid, som amtet erhvervede samlingen, stillede Haderslev Kommune det gamle Ridehus ved havnen til rådighed, og her var ca. 40 af køretøjerne udstillet i en årrække.

I 1992 blev Vognsamlingen omdannet

til en selvejende institution i håb om, at det så ville blive lettere at skaffe fondsmidler til en varig løsning omkring lokaler og drift, et håb som dog ikke gik i opfyldelse.

Nu er samlingen igen blevet en afdeling af Haderslev Museum, som også har opbygget udstillingen på Schaumanns fabrik, hvor der er blevet plads til ca. 80 vogne. Udvalget er mere varieret end i mange andre samlinger, hvor fine herskabsvogne dominerer. Nielsen lagde nemlig vægt på, at også mere ydmyge arbejdsvogne, som f.eks. ajlevogne, var godt repræsenteret, og denne linje er fulgt op i den indsamling, der er sket siden hans tid.

Slesvigske Vognsamling kan besøges alle dage undtagen mandag. Åbningstiderne oplyses på tlf.: 73 52 07 07. Der er dog lukket i de koldeste måneder (november, december, januar og februar).

Anker Thygesen

-
- Museet på Sønderborg Slot**
16. sept. - 6. okt.: Dansk Naturvidenskabsfestival v/Ejner Ørkild.
- Haderslev Museum**
Indtil videre: Udstilling om nipsenåle fra Ehlers lertøjssamling.
Vognsamling: Hverdagsliv med hest og vogn.
- Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
Permanent udstilling om teglets historie.
- Tønder Museum**
Indtil 20. okt.: »Hansen - En sølvsmedeslægt i Tønder.«
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
Indtil 20. okt.: Åndelige sportsmaskiner. Interaktiv udstilling af Charlotte Petersen og Christian Q. Clausen.
- Drøshes Hus**
Indtil 31. dec.: Kniplingsudstillinger med bl.a. 12 lommetørklæder med tønderkniplinger, skænket til Dronning Ingrids bryllup i 1935. (Gave fra kongehuset). Kniplélærer Astrid Bentins kniplingssamling. Kniplerske fru Larsens kniplinger fra omkring 1920.
- Højer Mølle og Marskmuseum**
Indtil 31. okt.: »Haw« - kunstudstilling.
- Skærbækegnens Museum**
13. sept. - 20. okt.: Kunstudstilling med de sønderjyske kvinder.
- Museet Holmen**
Indtil 29. sept.: Maja Lisa Engelhard, malerier.
- Midtsønderjyllands Museum**
Strandsten - Særudstilling af egen produktion.
- Aabenraa Museum**
20. sept. - 3. nov.: Private viser legetøj.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben efter aftale med Aabenraa Museum.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
Indtil 4. okt.: Udvalgte værker fra museets samling.
Indtil 29. sept.: N.D.R's kunstsamling.
-

Christian Lunds museumsplaner

Da Christian Matzen Lund (1869-1941) i 1905 blev leder af Haderslev Museum, var det som arkæolog. Museet, stiftet 1887, havde fra starten arkæologien som hovedområde. Men Lund var ikke blot en dygtig arkæolog, men også en på mange måder visionær person. Bl.a. oprettede han 1914-1915 Tysklands første frilandsmuseum. Han indledte den systematiske registrering af oldtidsminder i Haderslev Amt, og så foretog han en bevidst indsamling af arkivalier, ikke mindst udskiftningskort, rundt omkring i de mange sogne. For Lund var redningen af alle historiske kilder vigtig.

I museets arkiv findes et brev, som C. M. Lund tre uger efter Genforeningen sendte til Haderslev Stiftsamt. Heri skitserer han sine tanker for en fremtidig ordning af det historiske bevaringsarbejde i den nye danske landsdel. Først og fremmest skulle der være et museum i hver af de fire købstæder. Museerne i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg var allerede oprettet, mens Tønder Museum blev først stiftet i 1923. Lund forestillede sig, at de ved siden af deres lokalhistoriske ansvar hvert skulle have et speciale, som de dækkede for hele Sønderjylland. Haderslev Museum var naturligt som det arkæologiske landsdelsmuseum, mens museet i Aabenraa skulle lægge vægten på søfartshistorien og den etnologiske samling, og Sønderborg Museums ud-

gangspunkt skulle være den omfattende Dybbølsamling, altså Sønderjyllands politiske historie. Lund anbefaler dernæst, at et kommende museum i Tønder skal koncentrere sig om den »frisiske« kultur og »forglem ikke kniplepigerne og kniplingerne«, som han skriver, samt at der i Aabenraa indrettes et »mineralogisk, geologisk Museum for hele stiftsamtet«.

Til slut skriver han: »En ting er der endnu, hvorpå jeg gerne vil henlede opmærksomheden, det er vore arkiver. Hvorvidt det er amternes eller statens opgave at få denne sag i orden, ved jeg ikke. Jeg holder det imidlertid for en stor nødvendighed, at alle arkiver forenes til et stiftsarkiv, og at dette forbliver i området. Jeg ville holde det for det rigtigste, at der på Haderslev Museums grundstykke blev opført en særskilt arkivbygning, for at få alt, hvad der vedrører landets historie, samlet muligt på et sted«.

Lunds sønderjyske museumsordning er stort set den, der gælder i dag, selv om den først blev formaliseret i 1961. Et naturhistorisk museum blev oprettet i 1970'erne i Gram, og et sønderjysk landsdelsarkiv skulle der gå elleve år, inden Lund så realiseret, og da i Aabenraa. Han afleverede da også straks den store samling arkivalier og kort, han havde indsamlet, til arkivet.

lsm